

DOI: 10.32347/2786-7269.2023.3.197-205

УДК 327.5 (470+571) (73)

к.т.н. **Мироненко В.В.**,

Slavik_kiev@ukr.net, ORCID: 0000-0003-0236-4134,

Національний університет оборони України ім. І. Черняховського, м. Київ

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕДОПУЩЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ РАКЕТНО-ЯДЕРНИХ ОЗБРОЄНЬ

Досліджено політичні передумови, історію формування та особливості реалізації договорів про виробництво, використання, а також нерозповсюдження ракетно-ядерних озброєнь та їх значення для міжнародної безпекової політики. Основними напрямками досліджень стали: 1) дослідження основних напрямів міжнародної політики договірною регулювання недопущення використання ракетно-ядерних озброєнь, та 2) дискусія вчених щодо векторів розвитку договірно-правового регулювання досліджуваних суспільних відносин у середовищі вітчизняних та зарубіжних науковців.

У процесі дослідження використано методи з політологічних та правових наук, зокрема формально-догматичний метод надав можливість здійснити аналіз даної проблеми з точки зору наявних положень міжнародних договорів і зобов'язань країн-учасниць щодо недопущення розповсюдження і особливо використання ракетно-ядерних озброєнь, системно-структурний метод надав можливість здійснити аналіз ролі і значення Організації Об'єднаних Націй у формуванні міжнародної договірної бази у процесі реалізації міжнародної безпекової політики у сфері ракетно-ядерних озброєнь.

Використання зазначених та інших методів надало можливість виділити два основних напрями міжнародної політики договірною регулювання недопущення використання ракетно-ядерних озброєнь: регулювання виробництва і використання ядерної зброї, а також регулювання публічних відносин щодо протидії ядерному тероризму. Центральне місце у дослідженні даних напрямів відведено аналізу Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 01.07.1968 р. У статті сформульовані основні проблемні моменти положень даного договору і обгрунтовані напрями розвитку договірної бази у процесі реалізації політики міжнародної безпеки, яка спрямована на недопущення використання і поширення ракетно-ядерних озброєнь.

Ключові слова: ракетно-ядерні озброєння; Договір про нерозповсюдження ядерної зброї; міжнародна безпека; принцип міжнародної відповідальності; механізм відповідальності держави.

Постановка проблеми. Загострення міжнародних відносин, пов'язане із повномасштабним російським воєнним вторгненням, оголило значну кількість

невирішених геополітичних проблем, серед яких одне з чільних місць слід віддати проблемам міжнародно-договірного регулювання виробництва і застосування ракетно-ядерного озброєння. Постійні погрози застосування ракетно-ядерного озброєння російським воєнно-політичним керівництвом, здійснення обстрілів України крилатими ракетами, у бойовій частині яких встановлені навчальні імітаційні ядерні боєголовки, наміри розмістити дивізії ракетно-ядерних установок на території Республіки Білорусь створили надзвичайно напружене поле для політичних взаємовідносин як на регіональному європейському рівні, так і на загальносвітовому рівні загалом.

Насамперед потрібно зазначити, що причиною таких політичних процесів слід визнати наявність значної чисельності міжнародних договорів, положень яких було очевидно недостатньо для збалансованого врегулювання настільки складних міждержавних відносин. Складність даної проблематики полягає у тому, що міжнародно-договірне регулювання як виробництва, так і застосування ракетно-ядерного озброєння формувалося одночасно, що не давало можливості врахувати всі політичні ризики, які закладалися у ракетно-ядерні програми провідних країн світу.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема наукового фокусування дослідників на міжнародно-політичних аспектах договорів про недопущення використання ракетно-ядерних озброєнь полягає у значній увазі західних вчених до досліджуваної проблематики і у меншій мірі – українських дослідників. Доцільно згадати таких авторів, як М.Г. Окладна, І.Р. Пташник, Є.В. Столярчук, які дослідили зміст положень значної кількості міжнародних договорів про нерозповсюдження ракетно-ядерних озброєнь. Водночас у роботах західних вчених – А. Вульфа, М. Крепона, В. Лейя, Г. Перкович, Б. Робертса, С. Сагана та інших – договірне регулювання виробництва та використання ракетно-ядерних озброєнь представлено як комплекс політичних інструментів, котрі знаходять своє відображення у політичних доктринах провідних держав світу. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання недостатньої ефективності функціонування міжнародних договорів у системі міжнародних безпекових відносин.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є дослідження основних напрямів міжнародної політики договірного регулювання недопущення використання ракетно-ядерних озброєнь, завданням статті є пошук векторів розвитку договірно-правового регулювання досліджуваних суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. При наданні характеристики міжнародної політики договірного регулювання недопущення використання ракетно-ядерних озброєнь дослідники констатують, що міжнародно-правову основу

контролю над ядерним роззброєнням складають чинні міжнародні договори: Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 01.07.1968 р., Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення від 11.02.1971 р., Договір про Антарктику 01.12.1959 р., Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні від 14.02.1967 р., Договір про без'ядерну зону Південної частини Тихого океану від 06.08.1985 р., Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії від 15.12.1995 р., Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Африці від 11.04.1996 р., Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Центральній Азії від 08.09.2006 р., двосторонні угоди Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) з окремими державами (т. зв. договори про гарантії) та інші [8, с. 85].

Окрім вищезазначеного, потрібно звернути увагу на той факт, що проблема виробництва і застосування ракетно-ядерних озброєнь у міжнародних відносинах розглядається у розрізі не тільки регламентації даного процесу, а й кризь призму міжнародно-правової протидії ядерному тероризму. Погоджуємося з Є.В. Столярчуком [6, с. 208] у тому, що транснаціональний характер ядерної злочинності потребує міжнародної кооперації зусиль правоохоронних органів різних країн. З юридичного боку має бути забезпечена цілісна нормативно-правова база, що встановлює обов'язки, відповідальність та права юридичних, та фізичних осіб міжнародної співдружності, діяльність яких пов'язана з використанням радіоактивних матеріалів. Такі документи окреслюють правове поле їх легального використання. Даними документами є наступні:

- Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму (12 квітня 2005 р.). Ця конвенція стала першим антитерористичним конвенціональним документом, що направлений на відвернення терактів масового ураження. Ратифікувало понад 30 країн [3].

- Глобальна контртерористична стратегія ООН (8 вересня 2006 р.). Вона орієнтує ООН на вдосконалення координації в плануванні мір реагування на терористичні напади з використання ядерної та радіологічної зброї [1].

- Резолюція 1540 Ради Безпеки ООН (28 квітня 2004 р.) Юридично обов'язкова для всіх держав — членів ООН. Створений Комітет по відверненню розповсюдження ядерної, хімічної і біологічної зброї і засобів її доставки – Комітет 1540 [11].

Розвиток даного договірною регулювання проблем, пов'язаних із ракетно-ядерним озброєнням формувалася у рамках роботи Організації Об'єднаних Націй, де була спроба вирішити головне завдання – не допустити поширення ядерного озброєння у процесах гонки за озброєннями.

До початку 1960-х років зусилля щодо досягнення юридично зобов'язуючої угоди про запобігання подальшому розповсюдженню ядерної зброї стали показувати результати. 1961 року Генеральна Асамблея ООН схвалила резолюцію, автором якої є Ірландія, закликаючи всі держави укласти угоду, яка заборонить подальше виробництво та передачу ядерної зброї. 1965 року розпочалася Женевська конференція з роззброєння.

Сучасні дослідники політичного значення потенціалу ООН 1960-х років звертають увагу на той факт, що у порівнянні із сучасним контекстом впливу ООН на безпеку і мир загалом, тодішня ефективність її роботи була надзвичайно продуктивною. Так, І.Р. Пташник зазначає, що на сьогодні результатом діяльності ООН, її основних органів, співпраці держав в сфері обмеження розповсюдження ядерної зброї є підписання основних міжнародних договорів. У 60-ті роки цілком реальною стала загроза перенесення гонки ракетно-ядерних озброєнь у космічний простір, що становило потенційну небезпеку для всього людства. Дослідники визнають одним з перших документів в сфері обмеження використання ядерної зброї Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою (інша його назва – Московський договір), який був підписаний в Москві 05 серпня 1963 року урядами трьох країн – Сполучених Штатів, Радянського Союзу та Великобританії [2]. Зміст договору уміщував у себе преамбулу та шість статей. Положеннями цих норм передбачалося заборонити випробування ядерної зброї в атмосфері, за її межами, включаючи космічний простір, під водою, включаючи територіальні води та відкрите море. Окрім того, Договір забороняє ядерні вибухи також в будь-якому іншому середовищі, якщо такий вибух викликає випадання радіоактивних опадів за межами територіальних кордонів держави, під юрисдикцією або контролем якого він проводиться. Учасники договору не повинні також спонукати, заохочувати когось до проведення зазначених вибухів або приймати в них будь-яку участь. На сьогодні учасниками Договору є 131 держава [5, с. 107].

Цей перший договір став підґрунтям міжнародної дискусії щодо статусу держав, котрі мають і матимуть у своєму арсеналі ракетно-ядерні озброєння. Так цивілізаційні наративи [9], що представляли риторику нерозповсюдження, мали на меті узаконення ієрархічної системи, що представляє потреби безпеки ядерної держави у зброї як універсальні та узаконює володіння ядерною зброєю встановленими державами, які мають ядерну зброю.

Узаконення статусу провідних держав світу, що мали право на наявність ракетно-ядерного арсеналу, відбулося шляхом формування і укладення нових договорів під егідою обмеження гонки озброєнь. У цьому контексті відбулося підписання 27 січня 1967 р. Договору про принципи діяльності держав з

дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла. Договір передбачає використання та дослідження космічного простору на користь та в інтересах усіх країн, незалежно від рівня їхнього економічного та наукового розвитку. Він забороняє розміщення на навколоземних орбітах та встановлення на небесних тілах чи в будь-якому місці космічного простору об'єктів, що містять ядерну зброю чи іншу зброю масового знищення, розташування військових баз та проведення випробувань будь-якої зброї на небесних тілах, привласнення не-бесних тіл або космічного простору. Договір закріпив принцип міжнародної відповідальності держав-учасниць за національну діяльність у космічному просторі, а також принцип відповідальності за шкоду, заподіяну космічними об'єктами іншій державі-учасниці, її фізичним або юридичним особам [7;5, с. 108]. Тому тенденція обмежень розповсюдження ракетно-ядерних озброєнь охопила напрями врегулювання міждержавних відносин не стільки у стримуванні і забороні ядерної зброї, а стільки у недопущенні її розміщення у космічному просторі. Проте, ключове значення у розвитку системи міжнародно-договірного регулювання виробництва і застосування ракетно-ядерного озброєння відіграв Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (Non Proliferation Treaty, NPT), затверджений положеннями резолюції 2373 (XXII) Генеральної Асамблеї ООН від 12 червня 1968 року, який став одним з основних міжнародних документів, котрий розроблювався відповідним профільним Комітетом ООН з роззброєння.

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) був відкритий для підписання, набрав чинності 5 березня 1970 р. за участю 43 сторін, у тому числі трьох з п'яти ядерних держав [12, с. 4]: Радянський Союз, Сполучене Королівство та Сполучені Штати Америки.

Договір був названий «великою угодою», в якій держави, які не мають ядерної зброї (ДНЯО), відмовляються від ядерного варіанту в обмін на юридичне зобов'язання щодо частини держав, які мають ядерну зброю утримуватися від передачі зброї іншим державам, а також роззброїти і зрештою ліквідувати їх арсенали. На додаток до елементів нерозповсюдження у статті I 31 та статті II 32 Договір гарантує всім сторонам «невід'ємне право» на мирне використання ядерної технології, у статті IV, а у статті VI також вимагає від NWS «сумлінно вести переговори» до скорочення та, зрештою, усунення ядерних арсеналів. Оскільки основна мета Договору полягала у запобіганні подальшого поширення ядерної зброї, ДНЯЗ грав і продовжує грати вирішальну роль в обмеженні ядерних арсеналів у світі та щодо обмеження кількості держав, які мають доступ до ядерної зброї. Хоча є «тріщини» у нормативних основах нерозповсюдження, такі як той факт, що Індія, Ізраїль та Пакистан так і не приєдналися до нього, а КНДР вийшла з Договору

(стверджуючи, що вони мали право робити так відповідно до статті X ДНЯЗ), загальна мета запобігання розповсюдженню ядерної зброї для NNWS багато в чому досягнута [10].

Зазначені особливості формування положень Договору про нерозповсюдження ядерної зброї створили значну чисельність правових лагун. Подібні лагуни констатуються дослідниками особливостями міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї, можемо констатувати, що його нормативне забезпечення, основою якого є Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, містить чимало суперечливих норм та недоліків. Найголовнішою недосконалістю вбачаємо існування в нормах Договору оціночної категорії виняткових обставин, яку покладено в основу виходу з Договору. Вона ставить під загрозу сутність нерозповсюдження ядерної зброї як міжнародного режиму взагалі. Категорія виключні обставини, як підстава для виходу, ДНЯЗ нівелює будь які важелі стримування держави-учасника в договорі, а при фіксуванні фактів порушення договору остання може безпідставно вийти з нього вказавши на оціночне поняття виключних обставин, які, як правило, тлумачаться в угоду власних інтересів і не потребують жодних доказів на обґрунтування своєї достовірності. ДНЯЗ, у свою чергу, не містить ефективних механізмів притягнення до відповідальності країн-правопорушників Договору, що надає їм можливість використання погроз з метою схилити інших суб'єктів міжнародного права на виконання вигідних для неї політичних чи інших рішень [4, с. 90].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, особливості міжнародної політики договірної регулювання недопущення використання ракетно-ядерних озброєнь укладаються у двох основних напрямках регулювання міжнародних політико-безпекових відносин: регулювання виробництва і використання ядерної зброї та регулювання публічних відносин щодо протидії ядерному тероризму. Спільною проблемою для методів регулювання означених суспільних відносин є загальна властивість норм міжнародного права, навіть характеру *jus cogens* – встановлювати тільки гіпотезу і диспозицію. Дана властивість у наслідок відсутності санкції призвела до неможливості встановлення конкретної відповідальності держави за порушення положень тих чи інших норм, що зі своєї сторони створило можливість для ухилення від приписів положень Договору про нерозповсюдження ядерної зброї і надала можливість використовувати різні категорії положень договору для порушення його норм, зокрема виключність обставин надала можливість у ракетно-ядерних політичних програмах формувати положення щодо допущення можливості застосування ракетно-ядерного озброєння. Потрібно констатувати потребу у перегляді положень

даного договору, метою якої буде, з однієї сторони: формування дієвого механізму недопущення використання ракетно-ядерного озброєння за будь-яких обставин конвенційних воєн, а з іншої сторони впровадження механізму відповідальності держави за умов виявлення наявності ядерного озброєння у такої держави, яка її до цього не мала і отримала її несанкціонованим шляхом, що стає перспективною подальших досліджень даної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глобальна контртерористична стратегія ООН від 8 вересня 2006 р. URL:<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/504/90/PDF/N0550490.pdf?OpenElement>
2. Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою від 05.08.1963 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_376
3. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму. 12 квітня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_d68#Text
4. Окладна М. Г. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї в аспекті сучасних проблем міжнародних відносин. *Право та інновації*. 2020. №4(32). С. 86–91.
5. Пташник І.Р. Нормотворча діяльність Організації Об'єднаних Націй в сфері ядерного роззброєння. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових статей*. 2017. Вип. 45. С. 106–118.
6. Столярчук Є. В. Акти ядерного тероризму - новітня загроза людства. *Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П.Є. Казанського: матеріали міжнар. конф. (м. Одеса, 22-23 жовтня 2010 року)*. Одеса : Фенікс, 2010. С. 207–209.
7. Угоди про обмеження зброї масового знищення у 60 – 70-ті роки. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/35.htm>
8. Blikhar M., Yatsenko I., Kliuiev O. Theoretical foundations of jurisprudence: collective monograph. Boston: Primedia eLaunch, 2020. 179 p.
9. Considine L. The importance of narrative in nuclear policymaking: a study of the nuclear non-proliferation treaty. Stockholm International Peace Research Institute. 2021. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep28290>
10. Nuclear Weapons Under International Law: An Overview October 2014. URL: <https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Nuclear%20Weapons%20Under%20International%20Law.pdf>
11. Resolution 1540 (2004) Adopted by the security council at its 4956TH meeting, on 28 april 2004 URL: <https://exportcontrol.kg/en/documents/treaty-of-non-proliferation-of-nuclear-weapons-pdf/>
12. Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. 2010 Nuclear nonproliferation NPT U. S. delegation to the treaty review conference. 32 p.

candidate of technical sciences **Myronenko Vyacheslav**
National University of Defense of Ukraine named after I. Chernyakhovskiy, Kyiv

INTERNATIONAL POLICY OF CONTRACTUAL REGULATION OF THE PREVENTION OF THE USE OF NUCLEAR ROCKET WEAPONS

The article examines the political prerequisites, the history of the formation and features of the implementation of agreements on the production, use, and non-proliferation of nuclear missile weapons and their significance for international security policy. The main areas of research were: 1) the study of the main directions of the international policy of contractual regulation of preventing the use of nuclear missile weapons; 2) a discussion of scientists on the vectors of development of contractual and legal regulation of the studied social relations among domestic and foreign scientists.

In the course of the study, methods in political science and legal sciences were used, in particular, the formal-dogmatic method provided an opportunity to analyze this problem from the point of view of the existing provisions of international treaties and the obligations of the participating countries to prevent the proliferation and especially the use of nuclear missile weapons, system-structural. the method provided an opportunity to analyze the role and importance of the United Nations in the formation of an international contractual framework in the process of implementing international security policy in the field of nuclear missile weapons.

The use of these and other methods made it possible to distinguish two main directions of the international policy of treaty regulation of preventing the use of nuclear missile weapons: regulation of the production and use of nuclear weapons, as well as regulation of public relations to counter nuclear terrorism. The central place in the study of these areas is given to the analysis of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons dated July 1, 1968. The article formulates the main problematic points of the provisions of this Treaty and substantiates the directions for the development of the contractual framework in the process of implementing international security policy aimed at preventing the use and proliferation of nuclear missiles. weapons

Key words: nuclear missiles; Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons; international security; principle of international responsibility; mechanism of responsibility.

REFERENCES

1. Hlobalna kontrterorystychna stratehiia OON vid 8 veresnia 2006 r. [UN Global Counter-Terrorism Strategy of September 8, 2006.] URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/504/90/PDF/N0550490.pdf?OpenElement> {in Ukrainian}.
2. Dohovir pro zaboronu vyprobuvan yadernoi zbroi v atmosferi, v kosmichnomu prostori i pid vodoiu vid 05.08.1963 r. [Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water dated

August 5, 1963.] URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_376 {in Ukrainian}.

3. Mizhnarodna konventsiiia pro borotbu z aktamy yadernoho teroryzmu. 12 kvitnia 2005 r. [International Convention on Combating Acts of Nuclear Terrorism. April 12, 2005]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_d68#Text {in Ukrainian}.

4. Okladna M. H. (2020) Dohovir pro nerozprovsiudzhennia yadernoi zbroi v aspekti suchasnykh problem mizhnarodnykh vidnosyn [Treaty on the non-proliferation of nuclear weapons in the aspect of modern problems of international relations]. *Pravo ta innovatsii*. №4(32). S. 86 – 91. {in Ukrainian}.

5. Ptashnyk I.R. (2017) Normotvorcha diialnist Orhanizatsii Obiednanykh Natsii v sferi yadernoho rozzbroiennia [Normative activities of the United Nations in the field of nuclear disarmament]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy: zbirnyk naukovykh statei*. Vyp. 45. S. 106–118. {in Ukrainian}.

6. Stoliarchuk Ye.V. (2010) Akty yadernoho teroryzmu - novitnia zahroza liudstva [Acts of nuclear terrorism are the newest threat to humanity]. *Mizhnarodni chytannia prysviacheni pamiaty profesora Imperatorskoho Novorosiiskoho universytetu P.Ie. Kazanskoho: materialy mizhnar. konf.* Odesa. S. 207–209. {in Ukrainian}.

7. Uhody pro obmezhennia zbroi masovoho znyshchennia u 60–70-ti roky [Agreements on the limitation of weapons of mass destruction in the 1960s and 1970s.]. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/35.htm> {in Ukrainian}.

8. Blikhar M., Yatsenko I., Kliuiev O. (2020) Theoretical foundations of jurisprudence: collective monograph. Boston: Primedia eLaunch. 179 p. {in English}.

9. Considine L. (2021) The importance of narrative in nuclear policymaking: a study of the nuclear non-proliferation treaty. Stockholm International Peace Research Institute. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep28290> {in English}.

10. Nuclear Weapons Under International Law: An Overview October 2014. URL: <https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Nuclear%20Weapons%20Under%20International%20Law.pdf> {in English}.

11. Resolution 1540 (2004) Adopted by the security council at its 4956TH meeting, on 28 april 2004. URL: <https://exportcontrol.kg/en/documents/treaty-of-non-proliferation-of-nuclear-weapons-pdf/> {in English}.

12. Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. 2010 Nuclear nonproliferation NPT U. S. delegation to the treaty review conference. 32 p. {in English}.